

CREATIVITATEA GÂNDIRII ÎN LOGICA LUI HERMANN COHEN

DRAGOȘ GRUSEA

Abstract: Cohen's "Logic of Pure Knowledge" marks a transformation of transcendental philosophy through its new and radical interpretation of pure thinking. For Cohen, thought is in its essence creative and needs no external elements in order to produce knowledge. This study is an attempt to reconstruct the way in which Cohen understands how thinking can create its pure content from nothing. My thesis is that Kant's distinction between the determinable and the determining I offers the theoretical context in which the productivity of thinking in Cohen's system can be understood. Thinking creates its pure content by questioning the nothing that stands before it.

Keywords: neokantianism, pure thought, determinability, pure logic, paralogsms

1. TRANSFORMAREA FILOSOFIEI TRANSCENDENTALE ÎN STUDIILE KANTIENE ALE LUI H. COHEN

În primele decenii de după apariția *Criticii rațiunii pure*, kantianismul a cunoscut două tendințe diametral opuse. Prima este caracterizată de efortul de a face ideile *Criticii* accesibile unui public mai larg prin redarea în detaliu a tuturor articulațiilor gândului kantian. Cea mai reprezentativă încercare de acest fel o constituie cartea lui Karl Leonhard Reinhold, *Scrisori privitoare la filosofia kantiană* din 1792, o exegeză care urmează atât de îndeaproape litera textului kantian încât în scurt timp criticismul a ajuns să fie numit „filosofia Kant-Reinhold”. În același an, într-o recenzie ce avea să devină esențială pentru evoluția viitoare a filosofiei germane, Fichte se plângea că au apărut deja mult prea multe comentarii la opera lui Kant¹. Și, într-adevăr, numai în primii 6 ani de la publicarea primei ediții a *Criticii rațiunii pure* apăruseră peste 300 de studii și exegeze². Fichte credea însă că trilogia kantiană nu este un sistem încheiat care ar cere interpretare, ci mai degrabă un șantier deschis în care trebuie pusă ordine. Pentru Fichte, kantianismul era minat de dualisme care-l împiedicau să devină un sistem

---

¹ *Rezension des Aenesidemus*, în *Johann Gottlieb Fichte's Sämmtliche Werke*, Band 1, 1845, p. 1.

² Unele dintre aceste studii au fost adunate și publicate de către Albert Landau în *Rezensionen zur Kantischen Philosophie* Band 1, Beba, Landau, 1991.

adevărat. Astfel, a doua tendință de după apariția *Criticii* a fost de a o vedea ca pe o încercare nedesăvârșită, una care, în cuvintele lui Schelling, a oferit rezultatele fără a chestiona premisele³. Filosofia idealismului german va fi mânată tocmai de această căutare creatoare a fundamentului necunoscut al filosofiei transcendente.

Neokantianismul se situează la mijloc între cele două tendințe. Apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și făcut cu puțință de ceea ce se numește „prăbușirea idealismului german”, curentul neokantian se caracterizează printr-o îmbinare echilibrată a exegezei meticuloase cu ambiția creatoare. Editarea riguroasă și comentarea amplă a operelor kantiene nu au intrat deloc în coliziune cu dictonul „a-l înțelege pe Kant, înseamnă a-l depăși”⁴. Evoluția filosofică a întemeietorului școlii neokantiene de orientare logicistă, Hermann Cohen, este semnificativă în acest sens.

Începutul kantian al tânărului Cohen a fost marcat de disputa exegetică dintre Kuno Fischer și Adolf Trendelenburg. Cei doi mari kantieni purtau o polemică în jurul întrebării privitoare la relația dintre subiectivitatea formelor pure ale sensibilității și idealismul transcendental. În vreme ce Fischer afirma că argumentele *Esteticii transcendente* dovedesc subiectivitatea exclusivă a spațiului și timpului, Trendelenburg considera că demonstrația lui Kant nu exclude varianta ca cele două forme să fie atât subiective, cât și obiective, ele fiind așadar simultan trăsături ale subiectivității și ale lucrurilor în sine⁵. Într-un articol privitor la această controversă, Cohen schițează unele dintre direcțiile care vor ghida viziunea proprie asupra sistemului kantian. Principala teză metodologică a studiului său este că orice interpretare a filosofiei transcendente va trebui să respecte limitele trasate de Kant între metafizică și psihologie. Cohen arată că Trendelenburg amesteca cele două planuri atunci când vedea aprioricitatea ca pe o trăsătură psihologică a minții umane, ceea ce conducea la identificarea obiectelor cu lucrurile în sine, deci la un realism transcendental repudiat de Kant. Obiectivitatea, crede Cohen, trebuie păstrată în limitele idealismului transcendental. Dincolo de detaliile polemicii Fischer – Trendelenburg – Cohen, este semnificativ faptul că drumul filosofic al lui Cohen începe cu o discuție de subtilă exegeză filologică, ceea ce îi va da în viitor știința de a-și delimita foarte exact gândul propriu de cel al lui Kant.

Cohen va oferi în *Teoria kantiană a experienței*⁶ o interpretare a criticismului care va pune bazele viitoarei școli neokantiene de la Marburg. Două sunt temele prin care voi încerca să conturez felul în care el se desprinde de Kant pentru a ajunge la o nouă versiune a filosofiei transcendente: faptul științei și apriorizarea aposteriorului.

³ Scrisoare către Hegel, 6 ianuarie 1795 în F.W.J. Schelling, *Briefe und Dokumente*, H. Bouvier, Bonn, 1962, Vol. 2.

⁴ Windelband, *Präludien. Aufsätze und reden zur Einführung in die Philosophie*, Tübingen, 1903, Vol. 1.

⁵ Un rezumat al acestei dispute se găsește în C. Grapengiesser, *Kants Lehre von Raum und Zeit; Kuno Fischer und Adolf Trendelenburg*, Jena, 1870.

⁶ *Kants Theorie der Erfahrung*, Berlin, 1871. Ediția a doua, care cuprinde modificări substanțiale, a apărut în 1885.

1.1. Faptul științei

Una dintre cele mai importante intenții ale analizei coheniene este identificarea experienței cu experiența științifică. Această mutare a fost descrisă cel mai bine într-o lucrare ulterioară: „Adăugarea conștiinței sensibile nu este un semn suficient al diferenței dintre dogmatismul critic și cel idealist; diferența specifică stă exclusiv în trimiterea către știință, singura în care lucrurile ne sunt date și în care pot deveni obiect al interogării filosofice: stelele nu sunt date în cer, ci în știința astronomiei... nu în ochi stă sensibilitatea, ci în argumentele astronomiei”⁷. Cohen nu vrea să spună aici că lucrurile pe care le percepem sunt iluzii, ci că ele ne sunt date ca obiecte ale reflecției filosofice numai în știință. Cu alte cuvinte, ochiul meu nu mă minte atunci când văd stelele de pe cer, dar alcătuirea efectivă și structura lor nu sunt accesibile decât astronomiei. Conceptul central al interpretării coheniene va deveni astfel „faptul științei” (*das Faktum der Wissenschaft*), concept pe care Kant îl introduce la începutul *Criticii rațiunii pure*.

În prefața ediției a 2-a a primei *Critici*, Kant numește cele trei discipline care au luat drumul sigur al științei: logica, matematica și fizica. De fiecare dată drumul științei a fost făcut cu puțință de o „revoluție” prin care disciplina respectivă a fost întemeiată în structura rațiunii: „Primul care a demonstrat triumphiul isoscel a avut o revelație; el a găsit că nu trebuie să urmărească cu atenție ceea ce vedea în figură sau chiar numai conceptul lui și să învețe, așa-zicând, din acestea proprietățile lui, ci că trebuie să producă acea figură prin ceea ce el însuși gândea și prezenta în ea *a priori* prin concepte (prin construcție), și că, pentru a ști sigur ceva *a priori*, nu trebuie să atribuie lucrului decât ceea ce rezultă în mod necesar din ceea ce a pus el însuși în lucru, în conformitate cu conceptul său” (Bxi-xii)⁸. Această descriere a „revoluției subite a modului de gândire” (Bxii) pe care Kant o regăsește și în domeniul fizicii conține deja multe elemente care ne pot ajuta să pătrundem în sistemul lui Cohen: fundamentul științei își are originea în gândirea care îi „produce” principiile. Dar înainte de a ajunge acolo, trebuie spus că această transformare metodologică prin care trec matematica și fizica⁹ creează un fapt imposibil de negat, numit de Kant „faptul științei” (*das Faktum der Wissenschaft*). Filosofia nu poate gândi decât pornind de la acest fapt, orice încercare de a-l contrazice subminându-i demersul: „Derivarea empirică la care au ajuns cei doi¹⁰ nu se poate însă concilia cu realitatea cunoștințelor științifice *a priori* pe care le avem, anume

⁷ *Das Princip der Infinitesimal-Methode und seine Geschichte*, Berlin, 1883, p. 127.

⁸ *Critica rațiunii pure* va fi citată conform procedurii standard, prin referire la paginația primei ediții (A) și a celei de-a doua ediții (B). Am să folosesc traducerea în limba română a lui Nicolae Bagdasar și a Elenei Moisuc, dar nu am să indic paginile traducerii, de vreme ce ultima ediție de la noi a *Criticii* (Immanuel Kant, *Opere*, Academia Română, FNSA, 2017, ed. îngrijită de Ilie Pârvu) conține paginația standard.

⁹ Logica nu a avut nevoie de o revoluție, domeniul ei limitat la formele gândirii justificându-i încă de la început pretențiile de exactitate.

¹⁰ Locke și Hume.

ale matematicii pure și ale științei generale a naturii, și prin urmare este contrazisă de [acest] fapt (das Faktum)” (B128).

Dacă prima *Critică* va folosi mai degrabă metoda sintetică, cea care urmărește geneza acestor științe din temeiurile subiectivității, în *Prolegomene* Kant va fi ghidat de metoda analitică, cea care presupune științele ca fapte date, ale căror fundamente trebuie scoase la lumină. Cohen credea că metoda analitică a *Prolegomenelor* arată mai bine intenția lui Kant de a consolida „faptul științei” prin metoda transcendențială. Două sunt turnurile pe care conceptul de „fapt al științei” le va lua la Cohen:

a) Obiectele ne sunt date numai în știință, ceea ce înseamnă că *faptul științei va lua locul sensibilității*. În vreme ce Kant afirmă că „[î]n orice manieră și prin orice mijloace s-ar putea raporta o cunoaștere la obiecte, totuși modul prin care ea se raportează la ele nemijlocit și spre care tinde orice gândire ca mijloc e intuiția” (A19/B33), Cohen va elimina complet aportul intuiției, demonstrând că obiectele din știință sunt un rezultat al productivității pure a gândirii. Categoriile nu vor putea apărea decât fiind desprinse din experiența științifică și nu printr-o delimitare a sintezelor *a priori* ale subiectivității.

b) Faptul științei nu este, așa cum credea Kant, fixat o dată pentru totdeauna. Principiile și axiomele unei științe pot fi supuse unor modificări care vor constrânge gândirea filosofică la o regândire a fundamentelor. Faktum-ul, despre care Kant credea că e stabilit pentru totdeauna printr-o revoluție irepetabilă, se modifică de fapt de la o epocă la alta¹¹. Cu alte cuvinte, există revoluții succesive în dezvoltarea științei, prin care fundamentele ei se modifică. Nu este vorba firește despre o invalidare a principiilor științei de până atunci, ci despre nevoia de a asuma un nou temei categorial. Schimbarea științei indică o modificare a categoriilor.

1.2. Apriorizarea a ceea ce este dat a posteriori

La începutul *Criticii*, granița dintre senzație și forma *a priori* a fenomenelor pare definitiv trasată: „Numesc materia fenomenului ceea ce corespunde, în fenomen, senzației, iar forma lui ceea ce face ca multiplul fenomenului să poată fi ordonat în anumite relații” (A20/B34). Cercetarea transcendențială, care începe prin a desprinde forma fenomenului pentru a o „considera independent de orice senzație”, va arăta că „forma intuiției (ca o constituție subiectivă a sensibilității) precede orice materie (senzațiile)” (A267/B323). Hotarul trasat de filosofia transcendențială între senzație și formele *a priori* pare așadar de netrecut, din moment ce senzația, ca ceea ce vine din afară, nu poate fi decât *a posteriori*. Și totuși, în capitoul *Anticipări ale percepției*, Kant își propune identificarea unor trăsături *a priori* ale senzației. Atunci când avem în față fenomene precum culoarea, căldura sau

¹¹ O spune foarte clar Ernst Cassirer: „Dezvoltarea modernă a matematicii a creat un nou Faktum, pe care filosofia critică nu mai poate să-l omită”, în *Kant und die moderne Mathematik*, Kant-Studien, B.12, 1907, p. 1.

greutatea, realul ni se prezintă ca o mărime intensivă care poate varia între anumite limite. De exemplu, o sticlă poate fi plină cu apă sau cu mercur, același volum de spațiu putând să cuprindă materii de densități diferite. Spre deosebire de mărimile extensive, cele graduale pot fi toate, indiferent de densitate, sesizate într-o singură clipă: „Numesc mărime intensivă acea mărime care nu este aprehensibilă decât ca unitate și în care pluralitatea nu poate fi reprezentată decât prin apropiere de negație = 0. Prin urmare, orice realitate în fenomen are o mărime intensivă, adică un grad (...) gradul nu înseamnă decât mărimea a cărei aprehensiune nu este succesivă, ci instantanee” (A168/B210). Pornind de la acest fapt al capacității realului de a varia în intensiune, Kant deduce ideea unei „conștiințe pur formale (*a priori*) a multiplului în spațiu și timp”, ceea ce înseamnă că putem atribui în mod *a priori* senzației capacitatea „schimbării graduale” (A166/B208). Cu alte cuvinte, singurul lucru pe care-l pot spune în mod *a priori* despre senzațiile mele este că vor avea intensități diferite și că va exista o continuitate în variațiile lor. Senzația, adică ceea ce pare imposibil de gândit *a priori*, capătă astfel o proprietate pe care i-o putem atribui în mod pur, independent de materia experienței. În cuvintele unei comentatoare, aici Kant realizează o „apriorizare a aposteriorului”¹².

Pentru Cohen, această integrare a empiricului în sfera aprioricului deschide calea spre o redefinire a idealismului transcendentă prin integrarea empiricului în sfera aprioricului. Din moment ce senzația poate fi „construită” prin gândirea pură, distingerea netă a intelectului de sensibilitate poate fi eliminată. Astfel, restructurând principiul kantian, Cohen ajunge la ideea că „faptul de a da realul, de a da ceva este responsabilitatea gândirii, nu a senzației”¹³. Prin urmare, lucrarea lui Cohen, *Teoria kantiană a experienței*, deschide drumul spre un criticism care se poate lipsi de factorul extern al empiricului care dă materia experienței. Eliminând *Estetica transcendentă*, idealismul se transformă într-o logică, una care poate da seamă de fundamentul și evoluția întregii cunoașteri. Critica devine astfel logică pură¹⁴.

3. LOGICA CUNOAȘTERII PURE: CREATIVITATEA GÂNDIRII

3.1. Logica pură a producerii

Noua logică nu are de-a face cu vechea logică formală, ea nefiind preocupată numai de formele gândirii. Puritatea ei include raportarea la obiect, iar sarcina ei este de a converti empiricul impur într-un conținut pur¹⁵. Noua logică, incluzând în

¹² Helga Mertens, *Kommentar zur ersten Einleitung in Kants Kritik der Urteilskraft*, München, 1979, p. 79

¹³ Helmut Holzhey, *Cohen and the Marburg School in Context*, în *Hermann Cohen's Critical Idealism*, Reinier Munk (ed.), Springer, 2005 p. 15.

¹⁴ Vezi Andrea Poma, *The Critical Philosophy of Hermann Cohen*, State Univ. New York Press, 1997, p. 81 ff.

¹⁵ Hermann Cohen, *Logik der reinen Erkenntnis*, Bruno Cassirer, Berlin, 1902, p. 4–5.

propria alcătuire relația cu obiectul, este una de tip transcendențial¹⁶. Dar spre deosebire de logica transcendențială a primei *Critici*, obiectul ei nu trebuie să conțină nicio referință la sensibilitatea *a priori*. Cohen crede că știința modernă, mai precis calculul infinitezimal, ne obligă să renunțăm la introducerea unor structuri spațio-temporale distincte de gândire, demonstrând că mișcarea nu este ceva în primul rând sensibil: „Această producere matematică a mișcării și prin ea, a naturii, este triumful gândirii pure”¹⁷.

Cohen arată însă că această idee a fost prefigurată de primii filosofi greci. El va începe astfel procesul de kantianizare a istoriei filosofiei, de transformare a acesteia într-o „preistorie a transcendentalismului”¹⁸. Spunând că a gândi este totuna cu a fi, Parmenide pune fundamentul adevărat al filosofiei științifice, enunțând de fapt principiul care stă (sau mai degrabă ar fi trebuit să stea) la baza logicii transcendențiale kantiene¹⁹. De asemenea, ideea lui Platon, înțeleasă în mod keplerian ca ipoteză, arată clar că gândirea poate produce cu de la sine putere obiectualitatea²⁰. Forța minții de a deduce din sine alcătuirea obiectelor se vede cel mai bine în construcția ipotezelor care nu pot fi plăsmuiri fantasmatică, ci trebuie să fie astfel gândite încât să servească drept fundament datelor empirice. Așa cum arată unii comentatori, există o aparentă contradicție între cerința lui Cohen de a gândi numai pornind de la faptul științei și pretenția de a „produce” obiectualitatea prin gândire. Contradicția dispare însă dacă observăm că pentru Cohen „gândirea logicii este gândirea științei”²¹. Cu alte cuvinte, numai în măsura în care devine științifică poate gândirea să „producă” structura realității, numai o logică creată după chipul și asemănarea faptului științei poate gândi regulile raportării la un obiect. Cohen nu vrea să urmărească însă practica științifică, ci să studieze activitatea gândirii atunci când, devenind știință, „produce” alcătuirea naturii. El este interesat, cu alte cuvinte, de momentul creator în care gândirea proiectează asupra lumii o formă obiectuală, așa cum se întâmplă de exemplu cu legile mișcării din *Principiile* newtoniene care „produc” spațiul logic în care lumea empirică va fi întemeiată. Mai ales la nivelul axiomelor științelor exacte regăsim forța gândirii de a produce elemente structurale, imposibil de extras sau de regăsit în lumea empirică. Dar această „forță creatoare a gândirii” rămâne netematizată în știința propriu-zisă și poate fi scoasă la lumină numai de logică, „numai în conlucrare cu știința, cu prototipul științelor va găsi logica specificitatea și valoarea proprie a gândirii”²². Deși Cohen nu o spune explicit, logica cunoașterii pure pare să fie una a modului în care obiectualitatea e creată în gândirea axiomatică. Pentru a descrie această capacitate a gândirii, Cohen folosește în primă instanță un cuvânt kantian: a

¹⁶ *Ibidem*, p. 37.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30.

¹⁸ Alexandru Boboc, *Kant și neokantianismul*, București, Editura Științifică, 1968, p. 111.

¹⁹ *Logik der reinen Erkenntnis*, 1902, p. 27.

²⁰ *Ibidem*, p. 7.

²¹ *Ibidem*, p. 17.

²² *Ibidem*, p. 20.

produce (*Erzeugen*). Trebuie așadar să vedem ce semnificație are conceptul „producerii” la Kant și cum e modificat de logica cunoașterii pure.

La începutul deducției transcendente din prima ediție, Kant spune că spațiul și timpul sunt „ produse prin sinteza multiplului” (A100), nereferindu-se, firește, la faptul lor de-a fi create, ci la procesul prin care intelectul le delimitează, producând astfel unități spațio-temporale identificabile și măsurabile. Tot în prima ediție a deducției, Kant vorbește despre „producerea numărului prin adăugarea succesivă a unității la unitate” (A103), privind astfel orice număr ca fiind rezultatul unei activități de sinteză a unităților în timp. Prin urmare, la Kant „producerea” stă mereu în legătură cu sinteza formelor sensibilității, cu capacitarea gândirii de a crea din formele nedeterminate ale spațiu-timpului, unități determinate. În ultimă instanță, afirmă Cohen, la Kant gândirea însăși este definită ca sinteză, iar sinteza presupune o trimitere ineliminabilă la intuiție, adică la ceva venit din afară. Astfel încât „producerea” pe care o pomenește Kant nu poate reprezenta creativitatea gândirii pure, fiind mereu dependentă de intuițiile externe. Cohen se va îndrepta nu spre actul gândirii de a produce unități spațio-temporale determinate, ci spre acțiunea prin care gândirea se produce pe sine, acel moment în care „însuși actul producerii este produsul”²³. Gândirea este sesizată nu în tendința ei de a deveni obiect, ci în starea în care își are propria activitate drept scop, una în care „activitatea este conținutul”²⁴. Mai exact, Cohen vrea să despartă producerea de sinteză, aceasta din urmă fiind un element psihologic al filosofiei transcendente, care trebuie eliminat într-o logică cu adevărat pură. Producerea trebuie să aibă loc fără a avea nimic preexistent în afară de gândirea însăși. Ea devine astfel o scoatere a obiectualității din originea ei. Domeniul logicii devine astfel cel al originii gândirii obiectelor, iar cunoașterea pură devine un principiu al originii.

3.2. Logica originii: transformarea nedeterminatului în determinabil

Cea mai mare problemă cu care se confruntă ideea unei creativități pure a gândirii este încercarea de a da seamă de apariția primului „ceva”. Acesta este motivul pentru care logica cunoașterii pure este numită de Cohen o logică a originii; ea trebuie să explice cum ceva distinct de gândire își poate avea originea în gândirea pură. Capitolul în care Cohen tratează această problemă este dedicat judecății originii. Deși de mică întindere, el dă într-un fel gândul central al cărții. Multe comentarii se opresc în fața acestui capitol, neștiind exact cum să încercuiască gândul principal. Încercarea care pare să arunce cea mai clară lumină asupra acestui capitol este de a-l citi din perspectiva a ceea ce Cohen spune despre nedeterminat și determinabil. Pentru a completa și contura această încercare, voi porni de la un scurt comentariu privitor la ideea de determinare și determinabilitate în prima *Critică* a lui Kant, unde se poate vedea că, deși gândirea primește mereu

²³ *Ibidem*, p. 26.

²⁴ *Ibidem*, p. 50.

conținutul ei din afară, există totuși un moment care ar putea fi văzut ca o „producere” a unui obiect pur, anume distincția dintre eul determinant și eul determinabil, dintre gândire și ceea ce e gândit. Asimilarea eului determinabil cu un obiect creat de gândire merge împotriva ideii fundamentale kantiene, dar oferă un bun fundament pentru schițarea logicii coheniene a originii

a) Determinant și determinabil la Kant

Ideea centrală a primului capitol al *Dialecticii* este că din judecata „Eu gândesc” se pot extrage în mod analitic anumite proprietăți structurale ale oricărei gândiri, care țin de funcționarea logică a subiectivității, proprietăți pe care psihologia rațională le substanțializează prin paralogisme, presupunând că prin ele se poate ajunge la o cunoaștere *a priori* a alcătuirii subiectului. Numai că aceste „predicamente ale doctrinei pure a sufletului” (A348/B406) sunt doar funcții logice fără niciun conținut și nu pot fi folosite pentru a obține cunoaștere, care presupune mereu o intuiție: „Prin analiza propriei mele conștiințe nu s-a câștigat deci în gândire în genere absolut nimic în ce privește cunoașterea despre mine însumi ca obiect. Examinarea logică a gândirii în genere este în mod fals considerată ca o determinare metafizică a obiectului” (B409).

Dar această „examinare logică a gândirii în genere” conduce la identificarea unor trăsături structurale ale gândirii în genere, pe care Kant le numește „moduri ale conștiinței de sine” și le definește în felul următor: „Toate modurile conștiinței de sine în gândire nu sunt încă în sine concepte intelectuale despre obiecte (categorii), ci simple funcții logice care nu dau gândirii să cunoască niciun obiect, prin urmare nici pe mine însumi ca obiect” (B406f). Deși Kant se folosește de „firul călăuzitor al categoriilor” (B402) în vederea determinării acestor moduri ale conștiinței, ele nu pot fi folosite aici în calitate de categorii, adică nu drept „concepte ale unui obiect în genere, prin care intuiția sa e văzută ca determinată în raport cu una din funcțiile logice care vizează judecarea (...), ci pentru desemnarea conținutului conștiinței gândirii mele în genere”²⁵. Trăsătura fundamentală a gândirii care reiese în urma acestei analize a funcțiilor gândirii pure este distincția dintre determinant și determinabil: „Ceea ce constituie obiectul nu este conștiința *eului determinant*, ci aceea a *eului determinabil*, adică a intuiției mele interne (în măsura în care multiplul ei poate fi legat conform condiției generale a unității apercepției în gândire)” (B407). Distincția care pentru Kant este inseparabil legată de orice folosire a intelectului este prin urmare una care se petrece în eul însuși: există un eu determinant și un eu determinabil. Eul determinabil este dimensiunea sensibilă din interiorul subiectivității, anume timpul în calitatea sa de condiție universală a reprezentărilor: „*eu exist gândind*, propoziția este empirică și conține *determinabilitatea existenței* mele numai cu privire la reprezentările mele în timp” (B420). Eul determinant este spontaneitatea din interiorul subiectivității, cea a cărei funcție e să determine un dat: „În toate judecățile, eu sunt totdeauna subiectul

²⁵ Klaus Reich, *Die Vollständigkeit des kantischen Urteilstafel*, Berlin, 1932.

determinant al acelei relații care constituie judecata” (B407). De vreme ce spațiul și timpul țin de alcătuirea subiectului (A36/B52), iar categoriile sunt, la fel, structuri *a priori* ale subiectivității, înseamnă că raportul intelectului la sensibilitate este unul al subiectivității spontane la cea receptivă: în propoziția *eu exist gândind* „nu mai este deci simplă spontaneitate a gândirii, ci și receptivitate a intuiției, adică gândirea despre mine însumi aplicată la intuiția empirică a aceluiași subiect” (B430). Raportul are loc deci înăuntrul aceluiași subiect, problemă care îl duce pe Kant la conceptul de autoafectare din §24 al deducției din ediția B. Dar autoafectarea este o treaptă concretă a raportului mult mai general dintre eul determinant și cel determinabil: „Este în adevăr foarte evident că ceea ce trebuie să presupun, pentru a cunoaște în genere un obiect, nu pot cunoaște ca obiect și că eul determinant (gândirea) este distinct de eul determinabil, așa cum este distinctă cunoașterea de obiect” (A402).

Prin urmare, distincția determinant – determinabil poate fi echivalată cu distincția dintre cunoaștere și obiect. De fapt, acest moment kantian reprezintă cel mai abstract nivel al raportării la obiect. Cu alte cuvinte, raportarea la obiect este o structură ineliminabilă a subiectivității determinante, precum raportarea la un subiect este o structură ineliminabilă a obiectului determinabil. „Raportul originar” (B127f) este cel care precedă atât subiectul, cât și obiectul sau, cum spune Reich, distincția primară este cea dintre gândire și ceea ce e gândit: „Eu disting în gândire eul ca aparținând *gândirii în genere* de tot *ceea ce e gândit* într-un anumit fel”²⁶. Pentru Hans Graubner, această co-apartenență a determinării și a determinabilului este semnul cel mai clar al gândirii critice, pentru că ea face imposibil un subiect rupt de orice determinare externă care ar duce la idealism, precum și un obiect izolat de orice determinare subiectivă care ar duce la realism²⁷. Înainte de orice gândire determinată stă o distincție între forma care determină materia și materia determinată de formă, a subiectului care trimite la obiect și a obiectului care trimite la subiect, determinantul și determinabilul.

Relația determinant–determinabil este așadar una dintre „subiectul determinant”, exprimat în judecata *eu gândesc* ca „formă a reprezentării în genere” (A346/B404), și subiectul luat ca obiect determinabil, exprimat nu de o judecată, ci de propoziția empirică *eu exist gândind*. Empiricul are în această propoziție un statut paradoxal care indică o tendință aproape coheniană de apriorizare a empiricului: „Ea exprimă (propoziția empirică *eu exist gândind*, n.m.) o intuiție empirică determinată, adică o percepție (prin urmare, ea demonstrează că deja senzația care aparține deci sensibilității stă la baza acestei propoziții de existență), dar ea *precedă experiența*, care trebuie să determine obiectul percepției, cu ajutorul categoriei cu privire la timp; iar existența nu este aici o categorie deoarece categoriile existenței nu se referă la un obiect nedeterminat... O *percepție*

²⁶ *Ibidem*, p. 28.

²⁷ *Form und Wesen. Ein Beitrag zur Deutung des Formbegriffs in Kants Kritik der reinen Vernunft*, Bouvier, 1972, p. 108.

nedeterminată înseamnă aici numai *ceva real, care a fost dat*, și anume pentru *gândirea în genere*, așadar nu ca fenomen și nici ca lucru în sine (noumenon), ci ca ceva care de fapt există și care este desemnat ca atare în propoziția: *eu gândesc*. Căci este de notat că atunci când am numit propoziția *eu gândesc* o propoziție empirică, prin aceasta eu nu am vrut să spun că *eul* în această judecată este o reprezentare empirică; mai curând ea este pur intelectuală, fiindcă aparține gândirii în genere. Dar fără vreo reprezentare empirică, care oferă gândirii o materie, actul *eu gândesc* n-ar avea totuși loc, iar elementul empiric nu este astfel decât condiția aplicării sau folosirii capacității intelectuale pure” (B422n) (subl. ns.).

Judecând din perspectiva distincției nete dintre intelect și sensibilitate, acest pasaj ne pune în fața dificultății de a gândi o propoziție empirică care aparține de gândire în genere. De fapt, această propoziție nu se referă la empiricul ca atare, ci la ceea ce Kant numește „empiricul în genere”: „Căci experiența internă în genere și posibilitatea ei sau percepția în genere și relația ei cu altă percepție nu poate fi considerată drept cunoaștere empirică dacă nu este dată în mod empiric vreo deosebire particulară sau vreo determinare a lor, ci trebuie privită ca o cunoaștere a empiricului în genere și ține de cercetarea posibilității oricărei experiențe, cercetare care, negreșit, este transcendentă” (A343/B401) (subl. ns.). Acest text kantian ne arată că cercetarea transcendentă poate integra ceea ce pare a fi posibil exclusiv în mod *a posteriori*. Pornind de la faptul că gândirea presupune în mod *a priori* un determinabil asupra căruia să-și exercite funcțiile, Kant reușește să ajungă la un fel de empiric *a priori* sau, având în vedere că în *Prolegomene* „empiricul în genere” este înlocuit de „senzația în genere”, la o senzație purificată, care *pare a veni dinspre gândire și nu din afara ei*. Aceasta este însă o concluzie pe care Kant nu ar fi agreat-o, fiindcă pentru el determinabilul, deși *a priori*, trebuie să păstreze mereu un caracter sensibil. Dar posibilitatea de a gândi un determinabil produs de gândire deschide calea spre logica pură a lui Cohen.

În acest pasaj cred că stă cheia unei înțelegeri adecvate a logicii coheniene: precum Kant, Cohen vede originea gândirii în distincția determinat–determinabil, dar spre deosebire de el, determinabilul nu mai este gândit ca aparținând pasivității subiectului, simțului său intern distinct de gândire, ci ca un *produs* al minții.

b) Primul element produs de gândire: de la nedeterminat la determinabil în logica lui Cohen

Cohen demonstrează că în logica originii gândirea se desfășoară în judecăți pure, care au o cu totul altă structură decât cele din logica formală și chiar decât judecățile kantiene. În analiza primului tip de judecată a gândirii pure, judecata originii, Cohen atinge problema care a planat încă de la început deasupra întregului demers: de unde ia gândirea primul „ceva”? Cum poate ea să creeze ceva din nimic? „Dacă A stă ca semn pentru conținutul cel mai simplu, trebuie să ne întrebăm înainte de toate de unde vine acest A... trebuie să dăm seama de originea primului element al gândirii”²⁸. Această origine este destul de greu de delimitat la

²⁸ *Logik der reinen Erkenntnis*, 1902, p. 68.

prima vedere. Dar unii comentatori au arătat că încercarea devine mai limpede dacă citim totul prin prisma remarcilor privitoare la nedeterminare și determinabilitate. Teza principală a unor interpreți ca Werner Flach²⁹ sau Berndt Veit³⁰, pe care am să o urmez aici, este că obiectul prim al gândirii este determinabilul.

Cohen ne aduce aminte că încă de la începuturi filosofia a fost marcată de starea de a se afla în fața nimicului, așa cum arată și unul din primele cuvinte ale filosofiei: a-peiron, nedeterminabilul. De asemenea, gândirea lui Platon e străbătută de dimensiunea neființei, nu numai în *Sofistul*, dar și în conceptul de „anypotheton” din *Republica*. Primii filosofi au descris așadar situația gândirii de a se afla în fața nimicului, a nedeterminatului. Această stare se transformă în interogație, a cărei formă afectivă e mirarea. Întrebarea socratică *ti esti* (ce este?) este actul prin care gândirea scoate nedeterminatul din ceața originii³¹. *Prin întrebare, nimicul capătă o ordonare originară, care face ca nedeterminatul să se transforme într-un x, adică în ceva determinabil*. Cohen sugerează că, de fapt, prima întrebare este „ce nu este x”?, ceea ce dă seama de acel *alpha* privativ din structura unor cuvinte ca *apeiron, a-tomos, arhythmos, anypotheton*.

În momentul în care întrebăm, gândirea își dă sieși o sarcină infinită și „produce” astfel un determinabil care dă o anumită direcție căutării. Cu alte cuvinte, apare o corelare originară a gândirii cu ceva posibil distinct de ea³². Ceea ce înseamnă că, întrebând, gândirea „produce” un „ceva” din nimicul în fața căruia se afla. Acest „ceva” este determinabilitatea, pusă ca un fel de Idee regulativă kantiană. Prin urmare, judecata originii este una care transformă un nedeterminat într-un determinabil. Fără a avea nevoie de nimic din afară, gândirea se pune pe sine în mișcare instituind, prin întrebare, sarcina infinită de a determina un determinabil. Prin această îmboldire de sine, gândirea pură se pune în mișcare, generând în mod pur judecățile logicii, matematicii și ale științelor exacte. Deși drumul pe care Cohen îl descrie e lung, la final, central va fi faptul că gândirea se pune, prin întrebare, într-o mișcare spre un punct infinit de îndepărtat, care ar semnifica determinarea completă. Gândirea rămâne mereu prinsă în actul de a determina nedeterminatul x care-i stă în față, ceea ce face imposibilă ideea unei cunoașteri complete: „obiectul este, în interpretarea lui Cohen, o sarcină infinită și de aceea cunoașterea trebuie să fie o sinteză neîncheiată”³³. Dincolo de aceste detalii, esențial este faptul că gândirea devine „productivă” în mod pur, transformându-se într-un raport dintre un determinant și un determinabil, ambele învăluite de ideea imposibilității atingerii unei determinări complete.

²⁹ *Cohen's Ursprungdenken*, în *Hermann Cohen's Critical Idealism*, ed. cit., p. 48 ff.

³⁰ *Hermann Cohens Infinitesimal-Logik*, Dissertation, Bayerische Julius-Maximilians-Universität, Würzburg, p. 63–65.

³¹ *Logik der reinen Erkenntnis*, 1902, p. 69.

³² „Cohen dă o logică corelativă bazată pe raporturile între gândire (Eu gândesc) și obiectul pe care ea însăși și-l creează; corelatul subiect-obiect este redus astfel la corelația între forma și conținutul conștiinței...” (Al. Boboc, *op. cit.*, p.130–131).

³³ Al. Boboc, *op. cit.*, p. 113.

4. CONCLUZII

Hermann Cohen vrea să transforme filosofia transcendențială într-o logică a cunoașterii pure, una în care gândirea nu are nevoie de nimic din afara ei pentru a putea produce obiectualitatea. Principala problemă a unui astfel de demers este delimitarea modului în care gândirea pură creează ceva distinct de sine. Pe lângă apelul la dezvoltarea științei moderne, la modul în care axiomele ei construiesc spațiul obiectelor, Cohen recurge la ideea originii ca ceva nedeterminat, pe care o extrage din filosofia greacă. Transformarea nedeterminatului în determinabil prin întrebare este actul creator prim al gândirii, căci determinabilitatea este rezultatul actului minții de a pune nedeterminatul sub semnul întrebării, de a întreba ce este și ce nu este. Teza principală a acestui studiu a fost că această distincție primară din logica lui Cohen poate fi mai bine înțeleasă dacă pornim de la distincția kantiană dintre eul determinant și cel determinabil. Deși determinabilul ține exclusiv de receptivitate, totuși o anumită intelectualizare poate fi sesizată, din moment ce această diferență aparține în mod analitic de conceptul lui „Eu gândesc”. Această distincție kantiană pare a conține, așadar, germenii viitoarei logici coheniene a creativității gândirii.